

Нові теоретичні підходи та активні методи у соціальній психології та соціальних науках

С.М. Іванченко

Анотація

Стаття присвячена сучасним активним методам у соціальній психології та інших науках, які можуть бути використані з метою формування громадської думки щодо впровадження соціальних та освітніх реформ. Розглядаються конструктивізм та екологічна парадигми, якісні дослідження та перформативні студії.

Ключові слова: *конструктивізм, якісні дослідження, перформативна наука, підхід участі, дослідження дією, надання повноважень, розвиток спроможності*

Аннотация

Статья посвящена современным активным методам в социальной психологии и других науках, которые могут быть использованы с целью формирования общественного мнения относительно социальных и образовательных реформ. Рассматриваются конструктивизм и экологическая парадигмы, качественные исследования и перформативная наука.

Ключевые слова: *конструктивизм, качественные исследования, перформативная наука, подход участия, исследование действием, наделение полномочиями, развитие потенциала*

Abstract

Modern methodologies of social sciences and humanities are studied due to employ them for public opinion formation on social and educational innovations. The constructivist and environmental paradigms, qualitative research, performative studies are described.

Key words: *constructivism, qualitative research, performative studies, participatory approach, action research, empowerment, capacity building*

Розробка нових соціально-психологічних технологій, які використовуються з метою формування громадської думки, вимагає пошуку нових підходів та методів, які б задовольняли сучасним вимогам, були неманіпулятивними та екологічними.

Сучасна тенденція розвитку науки – вихід за межі однієї дисципліни, міждисциплінарний характер досліджень, запозичення методів інших наук, формування нових областей досліджень, які не вписуються у рамки жодної з наук. Соціальна психологія, так само, поширює свої кордони, виходить за межі усталених зразків досліджень, адаптує методи інших наук. Дана стаття присвячена аналізу нових соціально-психологічних методів, які вже використовуються у інших соціальних науках, соціальній політиці та практиці. Такі конструкти, як розвиток спроможності, надання повноважень, підхід участі вже давно і плідно працюють у сферах громадського здоров'я, громадянського суспільства, розвитку громад та ін.

Нові методи та підходи, які будуть розглянуті, можна об'єднати у дві групи: 1) сучасні соціальні/гуманітарні метатеорії та дослідницькі парадигми; 2) теоретичні та методичні напрацювання психології громад/спільнот (community psychology).

Перше джерело містить у собі нові парадигми, які здійснюють перегляд традиційних епістемологічних та методологічних засад соціального та гуманітарного знання. Загалом, йдеться про дослідження, які спрямовані на більш повне, позбавлене стандартизації, включене та рефлексивне, діалогічне вивчення людських феноменів. Друге - психологія громад/спільнот, що активно розвивалася протягом останніх 20 років у США. Цей напрямок базується на соціальному втручанні і передбачає активну участь усіх зацікавлених осіб, груп та соціальних інститутів; теоретичною базою тут є теорія надання повноважень, теорія соціальних змін, поширення інновацій та екологічна теорія.

Ми розглянемо ці два джерела з акцентом на активних методах, які можливо буде використовувати у власному дослідженні.

Парадигма конструктивізму

У соціальних та гуманітарних науках співіснують кілька різних та певною мірою опозиційних парадигм: позитивізм, постпозитивізм, критичний аналіз, конструктивізм і кооперативна парадигма, або парадигма залучення. Вони утворюють дві протилежні орієнтації: позитивістську та неопозитивістську або неklasичну [1].

Останні 20 років у соціальній психології набуває все більшої популярності нова парадигма, яка ґрунтується на позиціях соціального конструктивізму і є найбільш опозиційною до позитивізму. На формування цієї парадигми вплинули постструктуралізм, постмодернізм, герменевтика, феноменологія, неомарксизм, критична теорія та феміністська епістемологія (Улановский, 2006).

Конструктивізм – це група теорій у психології, соціології, філософії, у яких підкреслюється ідея конструктивної природи пізнання, мовна та культурно-історична обумовленість пізнання та розуміння світу за допомогою індивідуальних конструктів; ідея конструктивного альтернативізму (множинності способів концептуалізації подій) та плюралізму істини. Центральна ідея цього підходу – уявлення про пізнання не як про відображення та репрезентацію, а як про активну побудову образу пізнаваних предметів та подій у свідомості суб'єкта (Улановский, 2008).

У загальних рисах позитивізм пов'язаний з реалістичною онтологією (визнання єдиної об'єктивної реальності, для якої існує істинний правдивий спосіб розуміння), об'єктивістською епістемологією, яка спирається здебільшого на кількісну методологію. Прихильники позитивізму поділяють ідеали ціннісно-нейтрального, аполітичного

дослідження, а головну мету бачать у поясненні, передбаченні та контролі над явищами що вивчаються. Конструктивізм, навпаки, побудований на релятивістській онтології (визнання множини локальних соціокультурних реальностей), суб'єктивістській епістемології, переважно якісній методології, він переслідує мету соціальної критики, рефлексії та соціальних перетворень.

Дослідження конструктивістів призвели до зміни пріоритетів у соціально-психологічних дослідженнях, до переходу від експериментальної епістемології до соціальної епістемології та появи конструктивістської парадигми, яка поєднує у собі конструктивізм, соціальний конструкціонізм та радикальний конструктивізм.

До конструктивістських теорій належать теорія особистісних конструктів Дж.Келлі, радикальний конструктивізм Е. фон Глазерфельда, теорія авто-поезиса Матурана – Варела, генетична епістемологія Ж.Піаже. Також як конструктивістські можна розглядати культурно-історичну теорію Л.Виготського, символічний інтеракціонізм Дж.Міда, соціологічну феноменологію А.Шюца та теорію соціального конструювання Бергера – Лукмана. На думку О.Улановського (2006), до цього списку можна додати російський варіант конструктивістської психології - психосемантичний підхід В.Петренка [2].

Соціальний конструкціонізм є більш радикальним поглядом на проблеми особистості, свідомості, ментальних процесів та структур, який уникає визнання їх об'єктивною реальністю і закликає до аналізу мови, дискурса, мікросоціальних процесів і стосунків, культурних практик, в рамках яких ці «структури» та «процеси» визнаються дійсними. Соціальний конструкціонізм з'явився у 1970-х рр. як реформістський підхід у соціальній психології і зараз вважається найбільш впливовим у метатеорії соціальних наук. Його представниками є К.Герген, Р.Харре та Дж.Шоттер; спорідненими є дискурсивна психологія Дж.Поттера та М.Уэзерелл, а також низка нарративних теорій (Улановский, 2009).

Незважаючи на певні розбіжності, ці два напрямки мають багато спільного. Обидва поділяють уявлення про зконструйовану та соціальну природу знання та не сприймають претензії емпіричної науки на фундаментальність [3].

Якісні дослідження

Зараз якісні дослідження розглядають як частину загального руху, який виник на початку 1970-х рр. в академічній науці. Цей рух містить у собі комплексну епістемологічну, методологічну, політичну та етичну критику традиційних досліджень у соціальних науках, які надавали перевагу експериментальним, кореляційним та опитувальним стратегіям дослідження. Якісні дослідження утворюють складну міждисциплінарну царину досліджень. Підґрунтя цих досліджень складають символічний інтеракціонізм, феноменологія,

герменевтика, етнометодологія, етнографія, ритуальні теорії драми та культури, теорії дискурса, культурні студії, феміністські студії, тощо. Серед множини стратегій та методів якісних досліджень виокремлюють наступні: біографічний, феноменологічний, етнографічний методи, обґрунтована теорія (grounded theory), дослідження окремого випадку (case study), дискурс-аналіз, тощо. Кожен з них має свою історію, традицію, жанри, переважні способи проведення дослідження та оцінки тексту [1].

Незважаючи на складність єдиного визначення сучасної області якісних досліджень, можна побачити певні спільні риси, що дозволяють усе це різноманіття зводити до єдиного загалу. Найбільш спільна риса – надання переваги якісним формам роботи з феноменом (опис, аналіз, інтерпретація) над вимірюванням та якісним даним (значення, сенс) – над кількісними. Якісні дослідження роблять наголос на вивченні феноменів, які складно або неможливо вивчати експериментальним шляхом і які не вимірюються у кількісних показниках. Інші важливі риси – перевага надається природній обстановці дослідження, питанням «як?» та «що?» замість «чому?», індуктивному способу роботи з даними, зосередженню на мові та смислах самих досліджуваних, використання виразної мови описання (Улановський, 2006).

Останні роки характеризуються поширенням області вжитку якісних досліджень у соціальних науках. Зараз вчені звертаються до аналізу уявних етнографій, етнографічної поезії, мультимедійних текстів. Такі підходи як обґрунтована теорія та феноменологія ґрунтуються на категоризації у розвитку тематичних інтерпретацій якісних даних. У наративних методах використовується підхід зв'язку, який пов'язує соціальний феномен з індивідуальною розповіддю, а дослідника з респондентом у більш інтимний спосіб, ніж у інших методах (Denzin, Lincoln, 2000). Багато дослідників надають перевагу дослідженням, які відбивають екологічні цінності, поважають незахідні форми існування громад; аналізують вплив расової, історичної, етнічної приналежності автора на його праці; надають перевагу дослідженням людського благополуччя [7].

Перформативні студії

Перформативні студії - це розкриття різних форм артистичного представлення (перформанса) у науковому проекті (Gergen, 2010). Ці форми можуть містити живопис, театр, поезію, музику, танок, фотографію, фантастику, мультимедійні презентації. Перформативне дослідження може бути представлене у вигляді тексту, але воно також може виконуватися перед живою аудиторією або бути створене медійними засобами (фільм, фотографія, Інтернет-презентація) [10].

У соціальних науках, особливо в антропології та соціології, дослідники часто мають предметом дослідження різні перформанси, такі як ритуали, ігри, танці та драму у різних культурних середовищах. Дослідники що працюють у цьому напрямку виходять з того, що наука сама є формою перформансу. З кінця ХХ ст. з'явилося багато досліджень, які розширюють межі соціальних наук. У соціології, наприклад, з'явилася візуальна соціологія, яка використовує фотографію як головний засіб висвітлення соціальних проблем. Соціологи зробили внесок у соціальну політику, зокрема використовуючи драматичну виставу як засіб залучення людей до руху соціальних перетворень. У психології першими почали використовувати перформанс психотерапевти. Дж.Морено, Дж.Вольп, Дж.Келли зробили значний внесок у демонстрацію шляхів, якими перформанс може бути використаний у дослідженні як минулого життя, так і майбутніх акцій [10].

Важливий внесок зробили етнографи, які розвивали автоетнографію, експериментували з різними формами експресії. Наприклад, Дж.Шюрих (1999) із своїми студентами створили «дослідницький хеппенінг», спрямований на висвітлення проблем імміграції. У інтерактивному дійстві було відтворено життя мексиканських іммігрантів а також знято фільм про життя сільськогосподарських мігрантів з Мексики [21].

У психології перформативні студії були представлені на симпозіумах Американської психологічної асоціації: протягом 1995-1999 рр. на сесіях лунали драматичні монологи, танці, мультимедійні презентації, п'єси, поеми, присвячені психологічним проблемам. Інший осередок перформативних студій склався у «East Side Institute», чия драматична продукція має освітні, терапевтичні функції та слугує розвитку громад (community building). К.Герген разом з актором Р.Вальтер створювали графічні та поетичні репрезентації своїх теоретичних поглядів. Драматичні монологи М.Герген та тексти, створені на перетині соціального конструкціонізму та феміністських студій, були найпершими перформативними виступами у психології [9].

Розвиток перформативних студій був викликаний появою соціального конструкціонізму як альтернативи традиційному емпіризму в науці. З цих позицій окремі спостереження не мають принципових вимог щодо форми комунікації, які використовуються для репрезентації цих спостережень. Не існує слів або інших символічних форм репрезентації, які були б виключно правильними для цього явища. Пошук є лімітованим традиційними формами соціальних текстів (а також графічними та табличними формами) і потенціалом альтернативних форм вираження. Використання перформансу як форми комунікації у соціальних науках ґрунтується на наступних засадах:

- науковий текст має бути легко доступним для загальної аудиторії;

- використання засобів театру, мистецтва, мультимедіа науковцями заохочує більш повний відгук аудиторії;
- поширення спектру комунікаційних можливостей означає розширення репертуару соціальних дій;
- кордони між наукою та мистецтвом, серйозним та грою, істиною та уявним ставляться під питання та вимагають перегляду;
- перформативна орієнтація пропонує не обмежуватися традиційними формами письма, а досліджувати усі форми включно з іронією, метафорою, гумором та ін.;
- перформативні моделі типово розводять знахідки та твердження роботи, вони часто покладаються на пристрасність, щоб донести свої послання;
- Перформативна соціальна наука дозволяє більш широку співпрацю між різними дисциплінами, мистецтвом, гуманітарною та іншими сферами [10].

Перформативні студії мають свої обмеження і викликають справедливу критику. Вони є найбільш радикальними і ставлять під сумнів ідентичність самої науки. Розмиваючи кордони між наукою та мистецтвом, фактом та вигадкою, серйозним та ігровим, вони кидають виклик «нормальній науці» та її стандартам. У межах самого напрямку існують певні труднощі. По-перше, у визначенні якості перформативної роботи. Традиційні стандарти оцінки дослідження (валідність та надійність, статистичні показники) тут не працюють, необхідно шукати нові критерії. Друга проблема – накопичення знання та розвиток галузі. Традиційна соціальна наука має певні традиції збереження та передачі знань, тоді як перформативний підхід більше наполягає на етичних проблемах, пов'язаних з самим процесом дослідження. У цьому випадку мова може йти про накопичення у термінах комунікативної ефективності, але внесок у приріст знання та прогрес науки типово заміщується турботою про безпосередній вплив на культурне значення. Перформативно-орієнтовані вчені вважають, що через мінливість паттернів соціального життя наголос на накопичуванні знань є хибним. Соціальна наука набуває своєї значущості не через спроби передбачити майбутнє зі спостережень минулого, а через входження у процеси що створюють майбутнє.

У цій традиції існує специфічний вид досліджень - перформативне дослідження (*performative inquiry*). Це дослідницька методологія та методика навчання що використовуються здебільшого у освітніх дослідженнях. Воно дає можливість студентам дослідити уявні світи, у яких стають можливими моменти розуміння та міжкультурного визнання. Ключовими у перформативному дослідженні є драма та інші візуальні мистецтва, які вивчають креативну дію та взаємодію що реалізуються через перформанс [8].

Перформативне дослідження визнає перформанс як локалізацію дії, надаючи тим самим можливість для дослідження та пошуків учителів. Дослідження починається з питання, проблеми, фрагмента історії, досвіду або феномену який вчитель та студенти хочуть дослідити. Перформативне дослідження використовує елементи ролевої драми та імпровізації для інтертекстуальних розмов в середині уявних світів, створених учасниками [8].

Критерії оцінки дослідження

Основними критеріями оцінки результатів дослідження в рамках позитивістської парадигми є критерії зовнішньої та внутрішньої валідності, надійності та об'єктивності. Парадигма конструкціонізму використовує альтернативні критерії оцінки. Це критерії «кредитоспроможності», достовірності, трансферентності, обґрунтованості та підтверджуваності. Крім того, більшість складних соціальних феноменів та явищ можуть бути вивчені лише за допомогою якісної методології [2].

Для операціоналізації цих критеріїв використовують спеціальні процедури. Для отримання даних що заслуговують на довіру (кредитоспроможності) вважається за потрібне тривале перебування «у полі» і максимальне занурення дослідника у життя досліджуваних. Також використовується метод «тріангуляції» що його у якісній методології вважають за альтернативу валідації. Для підтвердження обґрунтованості та підтверджуваності застосовують процедуру зовнішнього аудиту дослідного процесу, дебріфінг, перевірка кінцевого результату досліджуваним, виявлення дослідницьких упереджень тощо. Крім того, зараз у гуманітарних науках відбувається перегляд проблеми гуманітарного тексту та письма. Історично склалося, що позиція автора є нейтральною, дистанційованою, позбавленою емоцій та власного «Я». Зараз висувається вимога включення автора у текст, більш особистий характер, включення свого «голосу». Прихильники якісних досліджень звернулися до нових жанрів письма – діалогічного, автобіографічного, белетристичного і поетичного. Ці жанри дозволяють використання емоційно-навантаженого виразного мовлення, метафор, образів і орієнтовані на широкий загал (Улановский, 2006).

Екологічна метафора

Друге джерело нашого пошуку – підходи, пов'язані з концепцією громадської участі і такими поняттями як соціальна справедливість, влада, соціальний капітал. Цей підхід може бути визначений як екологічний (але відмінний від екологічної психології!) через пояснення взаємозв'язку індивіда та його соціального оточення. Екологічна метафора визначається як взаємодія між індивідами та множиною соціальних систем, до яких вони належать. Екологічна метафора поширює принципи екології на поведінку людей. Екологічні принципи

взаємодії між популяцією, екосистемою та біосферою по аналогії застосовуються до взаємодії між індивідом та громадою, оточуючим середовищем, суспільством та світом. Ці сферу впливу або екологічні шаблі метафорично описуються як російська матрешка з такими шарами як політична, культурна, екологічна, інституційна та організаційна сфери [6]. Додатковий вимір такого контекстуального підходу - часовий або історичний. Згідно екологічного підходу, саме соціальний контекст а не психологічні або біологічні чинники є головною причиною більшості соціальних проблем [14].

Дж.Келлі зосередився на тому, як функціонують громади і запропонував чотири принципи екологічного підходу: 1) взаємозалежність, 2) циклічність ресурсів, 3) адаптація, 4) успадкування (Kelly, 1986). Він поставив питання про те, як провести дослідження, щоб посилити роль його учасників та отримати практичну користь від дослідження. Келлі наголосив, що «дослідницька діяльність є учасницькою розвідкою» та висунув два принципи, яким має відповідати таке дослідження: 1) визнання автономії індивіда; 2) можливості самовідновлення та саморозвитку [12].

Психологія громад/спільнот використовує екологічну метафору для підкреслення ролі соціального контексту. Офіційна психологія приділяє надмірну увагу індивідуальним психологічним процесам та не зважає на внесок соціальних систем у людський розвиток. Тому дослідження соціального середовища все ще знаходяться у зародковому стані, але вже з'явилися праці, спрямовані на посилення громад, їхньої компетентності, підвищення якості життя, тощо. У цьому напрямку були розроблені концепції що ґрунтуються на підході участі та понятті громадської участі.

Громадська участь

Громадська участь (public participation) – це безперервний процес взаємодії організацій що приймають рішення та громадян, чий інтереси можуть бути зачеплені цими рішеннями (зацікавлена громадськість), а також різними державними органами. Концепція громадської участі стосується можливості індивідів мати голос у прийнятті рішень, визначенні проблем, розповсюдженні інформації.

Поняття участі розглядається не лише як результат надання повноважень, але також як засіб, за допомогою якого індивіди можуть організувати та оцінювати ресурси, планувати способи досягнення колективної мети, тощо. Цей термін був запропонований та розроблений S.Arnstein у 1969 р., яка описала 8 «сходинок» участі:

1 та 2 – маніпуляції та терапія. Це ще не участь, тому що метою тут є лікування або навчання учасників.

3 – інформування. Найважливіший перший крок до легітимізації участі. Тут ще не має зворотного зв'язку через те що інформація іде лише в одному напрямкові.

4 – проведення консультацій. Сюди відносяться опитування ставлення, зустріч з сусідами та громадські запити.

5 – умиротворення. Висування делегатів, «відсортованих вручну», до комітетів.

6 – партнерство. Влада, перерозподілена через переговори між громадянами та владними структурами.

7 – делегування влади. Громадяни які мають переконливу більшість у комітетах, можуть приймати рішення. Громадськість має владу підпорядковувати програми собі.

8 – громадський контроль. Здійснює усю роботу з планування, реалізації політики та управління програмами. Автор наголошує, що лише 3 останні сходинок є справжньою участю, попередні лише частково відповідають вимогам [5].

Найчастіше підхід участі використовується для допомоги окремим людям чи групам, допомагає їм використовувати наявні ресурси, здобувати корисні навички та об'єднуватися у коаліції для лобювання своїх інтересів. Є програми, які фокусуються на соціально уразливих групах (групах ризику) і допомагають їм подолати ізоляцію, стигматизацію, дискримінацію тощо. Такими групами є жінки, діти, інваліди та хворі на певні хвороби, такі як ВІЛ. Також цей підхід активно використовується у сфері сільського розвитку: у багатьох аграрних країнах впроваджуються програми сільського розвитку через розвиток спроможності громад. В організаційній психології та на практиці широко використовують програми участі для співробітників. Практичні програми участі найчастіше включають консультативний менеджмент, програми пропозицій, цикли якості та TQM, комітети проміжного менеджменту, промислова демократія та самоврядні команди [12].

Надання повноважень

Надання повноважень (empowerment) характеризується як процес, який сприяє участі людей, організацій та громад у досягненні мети підвищення індивідуального та громадського контролю, політичної ефективності, покращення якості громадського життя та соціальної справедливості [23]. Надання повноважень існує на чотирьох рівнях: на особистісному (отримання контролю та впливу у повсякденному житті та участь у громадському житті); на рівні малих груп через спільний досвід, аналіз та вплив малої групи на докладання зусиль; організаційний рівень через побудову спроможності, впливаючи на процеси прийняття рішень; та на рівні громади через отримання та використання ресурсів та стратегій громадського контролю.

Надання повноважень це складний, багаторівневий конструкт, пов'язаний з індивідуально-психологічними поняттями такими як само-ефективність, само-детермінація, інтернальний локус контролю, але він працює одночасно на індивідуальному і на колективному рівнях (група, організація, громада) [23].

М.Циммерман та Дж.Рапапорт (1988) використовували для вимірювання надання повноважень різні особистісні, когнітивні, мотиваційні та поведінкові змінні: локус контролю, віра у владних інших, контроль ідеології, само-ефективність, політична ефективність, прагнення контролю, громадський обов'язок, лідерство, відчуження, громадська активність та рівень залучення в організації. Пізніше стали вивчати соціо-політичний контроль, лідерську компетентність та контроль політики. Дослідники знайшли зв'язок між показниками залучення у громаду та участі з показниками психологічного надання повноважень. Вони зробили висновок, що психологічне надання повноважень пов'язує набуту компетентність, мотивацію до дії та дієву участь заради громадського добра. Також участь прямо та опосередковано підвищує надання повноважень, хоча причинний зв'язок між ними залишається не ясний. Більшість вчених вважають, що участь передує наданню повноважень [25].

На відміну від соціо-когнітивних понять, надання повноважень також визначається через поведінку (як критична рефлексія та участь у прийнятті рішень, які впливають на чиєсь життя або працю), а також знання, думки та навички (політична свідомість, оптимізм, ефективні лідерські якості). Це також процес (що ґрунтується на цій поведінці та здібностях) та результат (більший доступ до та контроль над ресурсами та рішеннями) [20].

На рівні громади надання повноважень також широко вживається. У спеціальній літературі надання повноважень громаді розглядається як процес у формі динамічного континуума: 1) особистісне надання повноважень, 2) розвиток малих груп, 3) організація громади, 4) партнерство 5) соціальні та політичні акції/дії [11]. Потенціал надання повноважень громади зростає відповідно до того, як люди прогресують від індивідуальної до колективної дії [13].

Надання повноважень широко використовується у дослідженнях серед студентів та викладачів. Наприклад, у США було проведено дослідження політичного надання повноважень серед студентів університету (Angelique, Reischl, Davidson, 2002). Автори виходили з того, що надання повноважень укорінене у таких поняттях як прагнення соціальної справедливості, соціальна дія та залучення у громаду (community involvement). Крім того, надання повноважень містить у собі зростаюче почуття власної ефективності /дієвості. «Політичне» надання повноважень підкреслює соціальну дію та соціальну зміну.

Політичне надання повноважень складається з наміру перерозподілити владу між соціальними групами суспільства водночас з підтримкою індивідуальної зміни (трансформації). Аналогічно, політична ефективність є почуттям того, що індивідуальна дія може впливати на політичний процес [4].

Ставилося питання, якою мірою спеціальний навчальний курс може вплинути на політичне надання повноважень серед студентів. Студенти двох груп (контрольної та експериментальної, 106 осіб) брали участь у навчанні за спеціальною програмою протягом двох семестрів і двічі були опитані (до та по звершенні курсу). Студентам читали експериментальний курс з системи ювенільної юстиції та надавали можливість працювати у якості адвокатів з неповнолітніми правопорушниками протягом 4 місяців. Перевірялася гіпотеза що студенти, які прослухали цей курс з рисами політичного надання повноважень, матимуть вищий рівень за показниками політичного зобов'язання, політичної дії, залучення у громаду та політичної дієвості порівняно із студентами з контрольної групи. Ефективність інтервенції оцінювалася двічі (до та після проведення програми).

Результати (отримані за допомогою однофакторного аналізу) показали, що лише один з п'яти показників помітно зріс серед студентів, які брали участь – політичне зобов'язання (political commitment), решта показників не змінилася. Автори пояснюють цей результат тим, що студенти виконували заходи з адвокації, які могли просто змінити фокус дослідження. Крім того, також можливо, що результат їхньої діяльності не проявився одразу по завершенні курсу, і надання повноважень має кумулятивний ефект, який може проявитися згодом. Незважаючи на скромний результат, подібна модель може бути використана у наших дослідженнях, оскільки вона пропонує логічну процедуру дослідження, показники та способи їх вимірювання.

Надання повноважень також використовується серед викладачів (Short, 1994). У спеціальній літературі було виявлено три значні проблеми: вчителі ізольовані від колег більшу частину своєї роботи, вони не залучені у процес прийняття рішень, які впливають на їхню роботу, зокрема, рішень, які приймаються поза класною кімнатою або школою. Надання повноважень було визначено як процес, за допомогою якого викладачі розвивають компетентність у вирішенні своїх проблем та подальшому розвитку. Індивіди що отримали повноваження вважають, що вони мають навички та знання щоб діяти у ситуації та покращувати її. Школи що отримали повноваження є організаціями, які створюють можливості для розвитку та зростання компетентності [22].

Реформування школи має як один з компонентів надання повноважень вчителям, адміністраторам та студентам (Murphy & Evertson, 1990). Парадигма реструктуризації Мерфі

та Евертсона містить надання повноважень як складову частину реформ. Проектом "The Empowered School District Project" що проводився протягом 1989-1992 рр. у дев'яти шкільних округах США були сформульовані шість вимірів надання повноважень вчителям. Конструкт «надання повноважень вчителям» складається з 6 груп показників: залучення до прийняття рішень, внесок вчителя, статус вчителя, автономія, можливості для професійного зростання, само-ефективність вчителя. Ці параметри використовуються для розробки стратегій допомоги вчителям розширити свої повноваження у професійній діяльності. Зокрема, вчителі отримують можливість брати відповідальність за рішення про бюджет, відбір вчителів, розклад, навчальні плани тощо. Надання вчителям значущої ролі у прийнятті рішень є ключовим у наданні повноважень. Вчителі отримують можливість посилити контроль над своїм робочим середовищем. Крім того, вчителі отримують можливості для постійного навчання, посилення почуття своєї значущості, зростання само-ефективності [22].

Розвиток спроможності

Розвиток спроможності (capacity building) це процес розвитку та посилення навичок, здатності, процесів та ресурсів, необхідних організаціям та громадам для виживання, адаптації та діяльності у світі що швидко змінюється (Philbin, 1996). Розвиток спроможності це не лише тренінг навичок та здібностей, сюди входять:

- Розвиток людських ресурсів, процес набуття індивідами розуміння, навичок та доступу до інформації, знання та навчання яке дає їм змогу діяти ефективно.
- Розвиток організацій, управлінських структур, процедур та менеджменту стосунків різних організацій та секторів (громадського, приватного та соціального).
- Інституційний та юридичний аспекти що призводять до законодавчих змін та посилення організацій, інститутів та агенцій.

Розвиток спроможності часто пов'язують з допомогою, яку надають організаціям, наприклад суспільствам що розвиваються, яким треба розвинути певні навички та вміння або покращити загальні здібності. Більшість таких спроможностей розвивається самими суспільствами, у громадському, неприбутковому або приватному секторах. Багато міжнародних організацій (зокрема ООН) пропонують розвиток спроможності як частину своїх програм технічного співробітництва у країнах-членах організації [19].

Цей метод набув поширення на рівні громади, особливо серед соціально незабезпечених та проблемних. С.Ріфкін запропонувала модель, яка пов'язує справедливість та повноваження для громад що потерпають від бідності та відсутності важелів впливу, щоб надати їм можливість покращити здоров'я (Rifkin, 2005). Ця модель має назву CHOICE («вибір»), кожна літера якої є питанням, відповідь на яке дає змогу оцінити можливості

певної громади: розвиток спроможності, права людини, організаційна стабільність, інституційна відповідальність, внесок програми та середовище, яке стимулює. Авторка у своїй роботі з'ясувала, що програми, які не пов'язані з потребами громади, а учасники процесу не беруть участі в оцінці результатів, не досягали своєї мети [20].

Дослідження дією

Дослідження дією або модель залучення дослідника (Action research, participatory action research - PAR) – метод, за допомогою якого дослідник працює з досліджуваною групою. Дослідник отримує від групи інформацію про те, що має досліджуватися, де та яким чином. Дослідник навчає групу корисним навичкам які потім дають змогу учасникам групи продовжити дослідження самостійно. У цій практиці залучення дуже важко визначити інтереси та пріоритети усіх членів групи, сутність дослідження та інших учасників. Метод походить з експерименту та фокусує вплив прямих дій дослідника на залучену громаду з метою покращення якості дій громади або визначеної сфери [18].

Витоки методу PAR – у соціальній психології, феноменології та постмодернізмі. PAR походить з досліджень дії та групової динаміки К.Левіна, а також з дослідження усної культури. PAR базується на трьох видах стосунків: поміж індивідами всередині груп та громад, поміж групами та громадами, та між людьми та їхнім природним середовищем. Управління груповою динамікою у багатьох аспектах грає центральну роль у процесах PAR. Цей метод знайшов застосування у педагогіці як відповідь на традиційну формальну модель, де вчитель стоїть перед класом і дає інформацію пасивним реципієнтам. Тут дослідник вчиться разом із своїми «учнями». За допомогою PAR стало можливим інтегрувати компонент «дії громади» у дослідницькі плани традиційних дослідників.

Два інших джерела – феноменологія та постмодернізм, характеризують досвід як валідний спосіб отримання знання. Ці напрямки є підґрунтям моделі «дія – рефлексія». PAR є частиною важливої зміни парадигм від традиційного позитивізму до постпозитивізму, який визнає і намагається розв'язати комплексні гуманітарні та соціальні проблеми.

Дослідження дією містить у собі систематичний циклічний метод планування, виконання, спостереження, оцінки та критичної рефлексії перед початком наступного циклу. Дії мають на меті визначення проблем на робочому місці, наприклад покращення комунікації та ефективності кабінету невідкладної допомоги у госпіталі. Цей метод залучає учасників до дослідницького процесу, моніторингу та оцінки ефектів дій дослідників з метою покращення практики. По своїй суті, дослідження дією є шляхом кращого розуміння того, як зміна чіхось дій та практики може вплинути на громаду [15].

Цей метод дослідження поставив питання про місце, роль та можливості соціальної дії у дослідженні. На відміну від позитивістів, які вважають що будь яке втручання дослідника (терапевтичне, політичне) загрожує валідності й об'єктивності дослідника, конструктивісти, навпаки, вважають дослідження неповноцінним без здійснення певної соціальної дії або перетворення. Також тут постає питання про контроль за дослідженням: дослідження дією вимагають спільний контроль з боку дослідника та досліджуваних (Улановский, 2006).

Висновки

Розглянуті підходи та напрямки, які пропонують активні методи досліджень, можна представити у певній системі. Існує велика кількість дослідницьких методів та прийомів, які розроблялися та впроваджуються у межах двох основних парадигм: конструктивістської та екологічної. Перша наголошує на перегляді сутності знання, методів його видобування та створює теоретичне підґрунтя досліджень; друга акцентує соціальну значущість досліджень, соціальну дію, спрямовану на вирішення соціальних проблем та покращення життя людей.

Обидві парадигми пропонують новий формат досліджень, з іншим дизайном, показниками та формами представлення отриманих результатів. У першому випадку це якісні дослідження, перформативні студії. У психології громад/спільнот, яка працює у екологічній парадигмі, використовується методологія дослідження дією та співпраці – надання повноважень, розвиток спроможності, тощо.

Розглянуті підходи та напрямки досліджень охоплюють широкий спектр соціально-психологічних методів та інших соціальних наук. Проте вони мають деякі спільні риси, які дозволяють їх характеризувати як «активні» та такі що відповідають вимогам сьогодення:

- досліджувані стають співучасниками та співавторами дослідження;
- результати не прогнозуються, а конструюються спільно з досліджуваними;
- акцент переноситься з прогнозування подій на процес їх створення;
- широкий арсенал засобів – мистецтва, літератури, медіа – використовується для збирання матеріалу, його аналізу та представлення результатів.

Розглянуті вище підходи свідчать про те, що нові тенденції у соціальній психології та інших соціальних науках стосуються перегляду ставлення до гуманітарного пізнання – його мети, засад, стандартів, інструментарію та мови.

Серед означених методів є такі, що, на нашу думку, можуть бути використані при розробці соціально-психологічних технологій формування громадської думки. Це надання повноважень та розвиток спроможності. Спільним для них є те, що вони роблять цільову групу (досліджуваних) співучасником та співвиконавцем, коли індивіди, організації та цілі громади починають самостійно діяти, формулювати політику та приймати рішення. Цей

процес супроводжується зміною у громадській думці, спочатку серед представників цільової аудиторії, а потім у суспільстві загалом.

Література

1. Улановский А.М. История и векторы развития качественных исследований в психологии // *Методология и история психологии*. 2008. - №2. - С.129-139.
2. Улановский А.М. Качественная методология и конструктивистская ориентация в психологии // *Вопросы психологии*. 2006. - №3. - С.27-37.
3. Улановский А.М. Конструктивизм, радикальный конструктивизм, социальный конструкционизм: мир как интерпретация // *Вопросы психологии*. 2009. - №2. - С.35-45.
4. Angelique H., Reischl T., Davidson W. Promoting Political Empowerment: Evaluation of an Intervention With University Students // *American Journal of Community Psychology*. 2002. - V.30. - No 6. - P.815-833.
5. Arnstein S.R. A Ladder of Citizen Participation // *Journal of the American Planning Association*. - 1969 - Vol. 35. - No 4. - P.216-224.
6. Bronfenbrenner, U. *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1979.
7. Denzin N.K., Lincoln Y.S. (Eds.) *The handbook of qualitative research*. 2nd edition. Thousand Oaks, CA, 2000.
8. Fels L., McGivern L. Intercultural Recognitions Through Performative Inquiry // Gerd Bräuer (Ed.) *Body and Language. Intercultural Learning Through Drama*. Ablex Publishing. Westport. 2002. - P.19-35.
9. Gergen K., Gergen M. Ethnographic representation as relationship // *Ethnographically speaking* / C.Ellis, A.Bochner (Eds.) Walnut Creek, CA: AltaMira Press. 2001. P.11-33.
10. Gergen M., Gergen K. Performative Social Science and Psychology // *Forum: Qualitative Social Research*, 2010. 12(1) Art. 11.
11. Jackson T., Mitchell S., Wright M. The community development continuum // *Community health studies*. 1989. - No 8. - P.66-73.
12. Kelly J.G. Context and process: An ecological view of the interdependence of practice and research // *American Journal of Community Psychology*, 1986. - No 14. - P.581-589.
13. Laverack G., Wallerstein N. Measuring community empowerment: a fresh look at organizational domains // *Health promotion international*. 2001. - V.16. No 2. - P.179-185.
14. Levine M., Perkins D.D., Perkins D.V. *Principles of community psychology: Perspectives and applications*. 3^d edition. New York: Oxford University Press. 2005
15. McIntyre A. *Participatory action research*. Thousand Oaks, CA.: Sage Publications. 2008.
16. Minkler M., Wallerstein N.B. Improving health through community organization and community building: a health education perspective // M.Minkler (ed.) *Community Organizing and Community Building for Health*. - Aspen, Gaithersburg, MD. - 1998. - P. 30-52.

17. Murphy J., Evertson C. Restructuring schools: Capturing the phenomena / Paper presentation at the annual meeting of the American Educational Research Association, Boston. 1990.
18. O'Brien R. An overview of the methodological approach of action research // Roberto Richardson (Ed.) Theory and Practice of Action Research. João Pessoa, Brazil: Universidade Federal da Paraíba. 2001.
19. Philbin A. Capacity Building in Social Justice Organizations. - Ford Foundation, 1996.
20. Rifkin S. Equity, empowerment and choice: from theory to practice in public health // Presentation made at Forum 9, Mumbai, India, 12-16 September 2005.
21. Scheurich J.J.; Guajardo M.A.; Sanchez P., Fineman E. Labores de la vida/The labors of life. Austin, Texas: Division of Migrant Education, Texas Education Agency. 1999.
22. Short P.M. Defining teacher empowerment // Education, Summer, 1994. [електронний ресурс]: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3673/is_n4_v114/
23. Wallerstein N., Bernstein E. Introduction to community empowerment, participatory education and health. Health Education Quarterly, 1994. № 21(2). P.141–148.
24. Zimmerman M.A. Psychological empowerment: Issues and illustrations // American Journal of Community Psychology, 1995. - No 23(5). - P.581-599.
25. Zimmerman M.A., Rappaport J. Citizen participation, perceived control, and psychological empowerment // American Journal of Community Psychology. 1988. - No 16. - P.725-750.